

Melania Dereszyńska-Romaniuk

melaroma85@gmail.com

Akta niemieckich partii politycznych, organizacji, związków i stowarzyszeń przechowywane w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy

Abstrakt

Akta niemieckich partii politycznych, organizacji, związków, stowarzyszeń stanowią jedynie znikomą część archiwaliów znajdujących się w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy. Zróżnicowany jest także stan ich zachowania, od dokumentacji szczątkowej do kilkudziesięciu jednostek. Pozwala to jednak na poznanie ich charakteru oraz specyfiki działalności. Akta każdej zachowanej partii politycznej, organizacji, związku czy też stowarzyszenia, tworzą samodzielne zespoły archiwalne. Zespoły te są całkowicie opracowane i zaopatrzone w podstawową pomoc archiwalną – inwentarz książkowy. Niektóre z prezentowanych archiwaliów poprzedzone zostały krótką notą o ich twórcach, okresach w których funkcjonowały oraz o prowadzonej działalności. Wspomniane materiały źródłowe cieszą się stałym zainteresowaniem badaczy skupionych na problematyce niemieckiej mniejszości narodowej. Bydgoscy Niemcy stanowili ważny społecznie element w strukturze narodowościowej miasta. W Bydgoszczy ulokowały swoje siedziby władze ogólnopolskie kilku organizacji mniejszościowych. Zgromadzone archiwalia przedstawiono dzieląc na grupy przedmiotowe¹.

słowa kluczowe: Bydgoszcz, Archiwum Państwowe, źródła, akta niemieckich partii politycznych, organizacji, związków i stowarzyszeń

---

1 Informator o zasobie archiwalnym Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, red. M. Dereszyńska-Romaniuk, Bydgoszcz 2013 (passim); ZOSIA – Zintegrowany System Informacji Archiwalnej; serwis internetowy *Szukaj w Archiwach*.

Files of German political parties, organizations, unions and associations held by the State Archives in Bydgoszcz

Abstract

Files of German political parties, organizations, unions and associations constitute only a small part of records in the resources of the State Archives in Bydgoszcz. The condition of their preservation differs as well, from residual documentation to several dozen units. It allows only to learn about the character and specificity of their activity. Files of every preserved political party, organization, union or association create independent archival groups. These groups are completely compiled and provided with basic archival support – book inventory. Some of the presented archives are provided with a brief note about their creators, periods in which they functioned and activity conducted. The mentioned source materials are very popular among researchers interested in issues related to German national minority. The Bydgoszcz Germans constituted a socially important component in the national profile of the city. Several German minority organizations had their main offices in Bydgoszcz. The archives collected are presented in a division to subject groups².

keywords: Bydgoszcz, State Archives, sources, Files of German political parties, organizations, unions and associations

Akta niemieckich partii politycznych, organizacji, związków i stowarzyszeń stanowią jedynie niewielki procent akt przechowywanych w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy. Różny jest ich stan zachowania – od jednej jednostki do kilkuset. Niejednolite są zatem możliwości badawcze w zakresie poznawania ich działalności. Na tym tle wyróżniają się akta Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Pracy (NSDAP). Akta każdej organizacji zaopatrzone w inwentarz książkowy, co świadczy o archiwalnym opracowaniu zespołu. Zespoły lepiej zachowane poprzedzono notą historyczno-ustrojową. Zespoły zachowane jedynie szczątkowo umieszczono w tworzonych szczątkach. Zachowane w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy akta partii politycznych, organizacji,

² Directory on archival resources of the State Archives in Bydgoszcz, edited by M. Dereszyńska-Romaniuk, Bydgoszcz 2013 (passim); ZOSIA – Integrated Archival Information System; *Szukaj w Archiwach* (*Search in Archives*) internet service.

związków i stowarzyszeń, to źródła o charakterze komplementarnym. Wymagają one uzupełnienia bazy źródłowej o akta władz administracji państwowej i organów samorządu terytorialnego.

Przegląd źródeł archiwalnych

I. Partie polityczne

Niemiecka Partia Pracy (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – NSDAP) od 1933 r. była jedyną partią polityczną w III Rzeszy, z Adolfem Hitlerem na czele. Funkcjonowanie partii było oparte na zasadzie wodzostwa. Cechowała ją rozbudowana struktura wewnętrzna. Na szczycie prowincji znajdowały się okręgi (Gau) z gauleiterami na czele. We wrześniu 1939 r. utworzono okręg Gdańsk-Prusy Zachodnie NSDAP-Reichsgau Danzig-Westpreussen z gauleiterem Albertem Forsterem, będącym równocześnie namiestnikiem (Reichsstatthalter). Podporządkowano mu 28 kierownictw powiatowych (Kreisleitung), z kierownikami powiatowymi (Kreisleiter) na czele. Kierownictwo Powiatowe w Bydgoszczy – do połowy 1941 r. na czele z nadburmistrzem Wernerem Kampem. Terytorialnie, jednostka – właściwa dla Bydgoszczy i powiatu bydgoskiego – miała nadzór nad urzędami głównymi (Hauptämter), urzędami (Ämter), głównymi stanowiskami (Hauptstellen) i stanowiskami pracy (stellen). Na czele wydzielonych urzędów stali kierownicy (Kreisamtsleiter).

Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotnicza – Kierownictwo Powiatowe w Bydgoszczy [Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei- Kreisleitung Bromberg] [1937] 1939-1945, 171 j.a.

normatywy (zakaz używania j. polskiego, aresztowania), organizacja (okólniki Okręgu NSDAP Gdańsk, statystyka ludnościowa Bydgoszczy, przynależność narodowa, opinie polityczne, statystyka szkolna), Kierownik Kancelarii (korespondencja), Urząd Kadr (akta osobowe), Urząd Propagandy (listy żołnierzy niemieckich z frontu, imprezy kulturalno-oświatowe, szkolenia polityczne), Powiatowy Sąd Partyjny (korespondencja), Doradca Gospodarczy (wykazy zakładów przemysłowych, imienna ewidencja zatrudnionych we wrześniu 1940 r., koncesje przemysłowe, handlowe, rzemieślnicze), Urząd ds. Rasowych (odznaczenia niemieckich matek), Urząd ds. opieki społecznej (wnioski o renty, zatrudnianie Polaków), Urząd ds. Narodowościowych (niemiecka lista narodowościowa-opinie polityczne; posiedzenia i orzeczenia); Urząd ds. Zdrowia (lekarze

bydgoscy-odznaczenia), Powiatowe Kierownictwo Towarzystw Kobiety (organizacja), Nationalsozialistisches Fliegerskorps (opinie), NSKK Nationalsozialistisches Kraftfahr-Korps (sprawy personalne i organizacyjne), deutscher Volksturm Kreis Bromberg (organizacja, statystyka, członkowie), Arbeitsfront (Front Pracy-imienne wykazy zatrudnionych w firmie Polensky u Zöllner w Łęgnowie-Otorowie), Amt für Komunalpolitik (okólniki, rozporządzenia, działalność), budowa siedziby NSDAP, album fotograficzny
inwentarz książkowy

II. Mniejszości narodowe

Niemiecki Związek Obrony Praw Niemieckich w Polsce: organizacja polityczna; struktura-zjednoczenie krajowe, okręgowe (teren rejencji), powiatowe i miejscowe; w 1923 r., po rozwiązaniu organizacji, kontynuowanie działalności przez Niemieckie Zjednoczenie w Sejmie i Senacie. Ideą partii było utrzymanie i popieranie niemieczyny, obrona praw mniejszości w Polsce; pomoc podległym organizacjom; kontrole.

Niemiecki Związek Obrony Praw Mniejszości w Polsce [Deutschtumsbund zur Wahrung der Minderheitsrechte in Polen] [1906] 1920-1923 [1929] 543 j.a.

1. Zjednoczenie krajowe (39 j.a.): statut, regulamin, posiedzenia, organy statutowe (protokoły posiedzeń), członkowie (listy)
2. Zjednoczenia okręgowe (26 j.a.): Okręgi: nadnotecki, Pomorze-Północ Tczew, Pomorze-Południe Grudziądz, Poznań
3. Zjednoczenia powiatowe i lokalne (93 j.a.): członkostwo, wybory mężów zaufania, organizacje niemieckie (współpraca)
4. Sprawy mniejszości narodowych (16 j.a.): Liga Narodów i Trybunał w Hadze (działalność na forum)
5. Wybory parlamentarne-reprezentanci mniejszości w Sejmie i Senacie (9 j.a.): przygotowania, przebieg, propaganda
6. Sprawy finansowe (28 j.a.): finanse (rozliczenia finansowe, budżety)
7. Szkolnictwo (41 j.a.): normatywy (polskie ustawy i rozporządzenia), szkolnictwo (statystyka szkół, nauczycieli i uczniów, sytuacja, sprawozdania, subwencje)
8. Sprawy prasowe (14 j.a.): prenumerata, prasa polska (tłumaczenia)
9. Sprawy kultury (7 j.a.): organizacje i stowarzyszenia kulturalne (działalność, programy)

10. Optanci (70 j.a.): podstawy prawne, procedura, opcje (wnioski, kwestionariusze), interpelacje poselskie
  11. Sprawy osadników (81 j.a.): pomoc finansowa, osadnicy i likwidacje (statystyka, kwestionariusze, wnioski)
  12. Sprawy jeńców wojennych i opieka nad grobami (5 j.a.): statystyka, informacje
  13. Sprawy sądowe (3 j.a.): postępowanie sądowe (materiały informacyjne)
  14. Akta i parafie kościoła ewangelickiego (20 j.a.): ewidencja, działalność
  15. Akta dotyczące poszczególnych działaczy mniejszościowych (52 j.a.): kontakty zarządu z działaczami
- inwentarz książkowy*

Niemieckie Zjednoczenie w Sejmie i Senacie w Bydgoszczy [Deutsche Vereinigung in Sejm und Senat] 1923-1929 [1939], 237 j.a.

kultura i nauka niemiecka (sytuacja w Wielkopolsce i na Pomorzu), organizacje (statystyka, subwencje), związki i stowarzyszenia (kontakty, członkowie zarządu - korespondencja z W. Graebe, statystyka ludności), instytut zagraniczny (sytuacja mniejszości niemieckiej, banki niemieckie, wsparcia, szkolnictwo niemieckie), domy niemieckie i domy związkowe, związki rolnicze (organizacja, stan rolnictwa), opieka społeczna (statystyka), sport (organizacja, sytuacja, statystyka, kluby), emigracja, reforma rolna, wyznanie (statystyka), notatki prasowe, biurowość

inwentarz książkowy

Niemiecki Związek Szkolny w Polsce. Biuro Główne w Bydgoszczy [Deutscher Schulverein in Polen Hauptgeschäftsstelle Bromberg [1882] 1920-1939 [1942], 998 j.a.

1. Akta organizacyjne związku (171 j.a.): statuty, regulaminy, władze (posiedzenia), finanse, terenowe oddziały związku (działalność związku w innych częściach Polski i innych krajach, pomoc dla szkolnictwa, kontakty z innymi organizacjami), stosunki narodowościowe, mniejszość niemiecka (sytuacja w Polsce), mniejszość polska (sytuacja w Niemczech i WM Gdańsku)
2. Szkolnictwo niemieckie (210 j.a.): regulacje prawne, szkolnictwo (organizacja, ewidencja i działalność szkół, budżety, programy nauczania, nauczyciele

(zatrudnianie, doksztalcanie, płace, ubezpieczenia), organizacja przedszkoli, uroczystości szkolne, koncesje budowlane

3. Placówki oświatowe (617 j.a.): akta poszczególnych szkół i innych placówek oświatowych na terenie Polski

inwentarz książkowy

Stowarzyszenie Niemieckich Nauczycieli i Nauczycielek w Polsce z siedzibą w Bydgoszczy [Landesverband deutscher Lehrer und Lehrerinnen in Polen zu Bromberg] 1920-1939, 81 j.a.

1. Sprawy organizacyjne Stowarzyszenia (16 j.a.): statut, zarząd (skład), zjazdy, działalność (plany, sprawozdania), nauczanie języka niemieckiego, działalność W. Johannes Buchhandlung „Legut“, czasopismo „Deutscher Schulzeitung in Polen“, pomoc socjalna i materialna

2. Członkowie (12 j.a.): imienny spis, nauczyciele niemieccy (kursy, domy wypoczynkowe, zapomogi)

3. Podręczniki szkolne (53 j.a.): podręczniki dla szkół niemieckich w Polsce, programy dla szkół z niemieckim językiem nauczania (projekt), lektury do nauki języka polskiego (szkoły polskie w Niemczech)

inwentarz książkowy

Związek Niemieckich Rzemieślników w Polsce z siedzibą w Bydgoszczy [Verband deutscher Handwerker in Polen] 1919-1927, 122 j.a.

organizacja (statuty, rejestracja, posiedzenia), posiedzenia (protokoły), członkowie (imiennie wykazy, nauka j. polskiego, kasy chorych, sytuacja gospodarcza mniejszości niemieckiej, kontakty z niemieckimi związkami rzemieślników, cechami, organizacjami i instytucjami w Katowicach, Wielkopolsce i na Pomorzu, wycinki prasowe

inwentarz książkowy

Związek Niemieckich Przemysłowców i Kupców w Bydgoszczy [Verband deutsche Industriellen und Kaufleute in Polen] 1920-1927, 31 j.a.

1. Organizacja (6 j.a.): statuty, organy (działalność)

2. Członkowie (7 j.a.): członkowie (wykazy, deklaracje)
3. Finanse (2 j.a.): bilanse, rozliczenia
4. Kontakty z grupami terenowymi (3 j.a.): członkowie (składki)
5. Informacje i korespondencja z innymi organizacjami (13 j.a.): rozliczenia handlowe
inwentarz książkowy

Związek Gospodarczy Zawodów Miejskich w Polsce z siedzibą w Bydgoszczy [Wirtschaftsverband städtischer Berufe in Polen, Sitz Bromberg] 1919 – 1939 460 j.a.

organizacja (organy statutowe, normatywy, statuty, rejestracja, posiedzenia władz), członkowie, finanse, urzędnicy (zatrudnianie, pośrednictwo pracy, pomoc zawodowa, dokszałcanie), grupy terenowe, kontakty z izbami rzemieślniczymi i handlowymi, organizacjami, związkami i spółkami, procesy, organ prasowy, biurowość
inwentarz książkowy

Niemieckie Towarzystwo Sztuki i Wiedzy: powołane w 1902 r. na bazie: Towarzystwa Śpiewu (od 1842 r.), Towarzystwa Technicznego (od 1857 r.), Towarzystwa Przyrodniczego (od 1857 r.), Towarzystwa Sztuki (od 1879 r.) i Towarzystwa Historycznego dla Obwodu Nadnoteckiego (od 1880 r.); samodzielne dotąd towarzystwa przekształcono w merytoryczne wydziały, realizujące dotychczasowe zadania. Zadaniem towarzystwa była obrona interesów nauczycieli niemieckich; organizowanie kursów; wydawanie podręczników; pomoc materialna.

Niemieckie Towarzystwo Nauki i Sztuki w Bydgoszczy [Deutsche Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg] [1857] 1902–1945, 203 j.a.

1. Akta towarzystw sprzed integracji
  - 1.1. Towarzystwo Techniczne (1857-1903) (21 j.a.): statut, posiedzenia (protokoły), biblioteka (katalog), czasopismo „Technische Blätter für den Deutsche Osten“
  - 1.2. Towarzystwo Historyczne (1880-1902) (19 j.a.): posiedzenia (protokoły), korespondencja
  - 1.3. Towarzystwo Sztuki (1875-1892) (8 j.a.): protokoły, finanse (sprawozdania), członkowie
2. Towarzystwo Sztuki i Wiedzy w Bydgoszczy (1902-1920)

- 2.1. Sprawy organizacyjno-administracyjne (37 j.a.): statuty, posiedzenia (protokoły), członkowie, działalność (sprawozdania), finanse, subwencje, oddziały (korespondencja), komitet robotniczy (działalność)
- 2.2. Wydział Techniczny (6 j.a.): posiedzenia (protokoły), członkowie (spisy), działalność (sprawozdania), obchody 50-lecia towarzystwa
- 2.3. Wydział Historyczny (6 j.a.): statuty, zebrania, członkowie, działalność i finanse (sprawozdania), korespondencja (wykopaliska archeologiczne, wystawy), notatki prasowe
- 2.4. Wydział Przyrodniczy (15 j.a.): statut, działalność i finanse (sprawozdania), członkowie, ochrona zabytków przyrody, historia i działalność towarzystwa (50-lecie założenia)
- 2.5. Wydział Sztuki (22 j.a.): członkowie (spisy), finanse i działalność (sprawozdania), odczyty, wystawy (programy, afisze, plakaty)
- 2.6. Wydział Muzyczny (10 j.a.): członkowie (spisy), koncerty, afisze, plakaty, Akademia Śpiewu (programy)
- 2.7. Wydział Literatury (17 j.a.): posiedzenia (protokoły), członkowie, działalność (sprawozdania)
- 2.8. Wydział Wiedzy o Prawie i Państwie (4 j.a.): protokoły, członkowie (spisy), działalność (sprawozdania), referaty (wykazy), notatki prasowe
3. Towarzystwo Wiedzy i Sztuki w Bydgoszczy (1920-1939) (29 j.a.): władze towarzystwa (wybory), posiedzenia, członkowie (spisy), finanse i działalność (sprawozdania), referaty, koncerty, wystawy, spotkania (organizacja), notatki prasowe
4. Towarzystwo Wiedzy i Sztuki w Bydgoszczy (1939-1945) (9 j.a.): statut, zebrania, członkowie (spisy), działalność (sprawozdania), członkowie, współpraca z towarzystwami, przekazanie zbiorów do muzeum miejskiego, notatki prasowe *inwentarz książkowy*

Niemiecka Scena w Bydgoszczy była teatrem amatorskim. Wystawiała sztuki teatralne dla mniejszości niemieckiej w Bydgoszczy i ziemiach b. zaboru pruskiego.

Niemiecka Scena w Bydgoszczy [Deutsche Bühne zu Bromberg] 1920–1939, 60 j.a.

1. Sprawy organizacyjno-prawne (9 j.a.): majątek (inwentarze, spisy), umowy (z autorami sztuk, dzierżawne)
2. Aktorzy (2 j.a.): aktorzy (zatrudnienie)
3. Działalność artystyczna (14 j.a.): repertuar, afisze i programy teatralne, kostiumy (wypożyczanie)

4. Kontakty z wydawcami muzycznymi (14 j.a.): wydawnictwa niemieckie z Rzeszy
5. Reklama (5 j.a.): programy teatralne, fotografie aktorów, notatki prasowe
6. Verein „Deutsche Bühne” (6 j.a.): działalności (sprawozdania), aktorzy (za-trudnianie)
inwentarz książkowy

Towarzystwo Kanta, na czele którego stał trzyosobowy zarząd kierujący zbieraniem i rozdziałem środków dla młodzieży niemieckiej kształcącej się w Polsce w latach 1920-1939. Rozdzielał także stypendia dla kształcącej się młodzieży niemieckiej; zajmował się też zbiórką środków.

Stowarzyszenie Kanta w Bydgoszczy [Kantverein zur Förderung der akademischen Berufsausbildung zu Bromberg] 1920–1939, 35 j.a

finanse (księgi bankowo-kasowe), stypendia (stypendyści-akta i kartoteka)
inwentarz książkowy

III. Środowiskowe

Bractwa Strzeleckie (Kurkowe) brały swój początek w średniowieczu. Statuty bractwa w Bydgoszczy zatwierdzane były przez królów polskich (pierwszy z 1692 r. Jana III Sobieskiego, w 1789 r. nowy statut króla). Od 1840 r. – przynależność do ogólnoniemieckiego Związku; w 1926 r. wyodrębnienie w okręgu bydgoskim 28 niezależnych bractw; kres działalności – wybuch II wojny światowej. Głównym zadaniem bractwa była obrona miast (organizowanie mieszczan); nauka obronności.

Bractwo Kurkowe w Bydgoszczy [Schützverein Bromberg] 1652–1939, 138 j.a.

1. Okres staropolski (3 j.a.): potwierdzenie wilkierza bractwa (przywileje Jana III, Augusta II, Augusta III)
2. Okres zaboru (41 j.a.): organizacja, (statuty, walne zebrania, rada honorowa, kontakty z bractwami, notatki prasowe), finanse, nieruchomości, budowa strzelnicy (wypisy z akt gruntowych, dzierżawy, utrzymanie ogrodów), kontrole, imprezy kulturalne (zabawy, bale maskowe, zawody o tytuł króla, plakaty)

3. Okres międzywojenny (88 j.a.): organizacja (statuty, regulaminy, wpis do rejestru sądowego), zarząd (wybory), walne i plenarne zebrania, sąd honorowy, finanse i majątek, prawa i przywileje króla kurkowego, uroczystości bractwa (organizacja, strzelania, notatki prasowe), kontakty z bractwami i organizacjami, ubezpieczenia

4. Fotografie (6 j.a.): insygnia króla kurkowego, uroczystości, albumy (129 fotografii)

inwentarz książkowy

Łoże wolnomularskie

Organizacje elitarne, zrzeszające członków niezależnie od wyznania. W Polsce pierwsze loże powstały w latach 30. XVIII w. Najstarszą lożą w Bydgoszczy była Łoża Janus (1874 r.). Rozwiązanie stowarzyszeń masońskich nastąpiło na drodze dekretu Prezydenta RP z 24 XI 1938. Do zadań loż należały: filantropia, likwidacja różnic religijnych i stanowych

Łoża Janus na Wschodzie w Bydgoszczy [Loge Janus im Orient in Bromberg] 1835–1927, 21 j.a.; 0,17 m.b.

finanse (legaty, plany, sprawozdania), członkowie, kontakty z innymi lożami, śpiewnik, dokumentacja domu

inwentarz książkowy

Łoża Pamięci Fryderyka Wielkiego w Bydgoszczy [Friedrich des Grossen Gedächtniss Loge Bromberg] 1895-1897, 1 j.a.

protokoły

inwentarz książkowy

Łoża Astrea nr 2 w Inowrocławiu [Astrea Loge Nr 2 Inowrazlaw] 1878-1938, 40 j.a.; 0,57 m.b.

organizacja (statuty, budowa siedziby), finanse (legaty, sprawozdania), zebrania

inwentarz książkowy

Łoża pod Wianuszką Inowrocław [Kränzchen Loge Inowrazlaw] 1873-1878, 1 j.a.; 0,01 m.b.

posiedzenia

inwentarz książkowy

Loża Światło na Wschodzie Inowrocław [Loge zum Licht im Osten Inowrocław] 1873-1878, 1 j.a.; 0,01 m.b.

4 j.a.; 0,08 m.b.

posiedzenia, statuty, członkowie, budżety

*inwentarz książkowy***Loża Ul Pszczeli Toruń [Loge zum Bienenkorb Thorn] 1919-1938, 1 j.a.**

posiedzenia

*inwentarz książkowy***IV. Niemieckie organizacje, związki i stowarzyszenia z terenu woj. pomorskiego, zbiór szczątków zespołów 1855-1942, 312 j.a.**

1. Niemieckie Zjednoczenie dla Polski Zachodniej [Deutsche Vereinigung für Westpolen] ([1932] 1935-1939) (22 j.a.): członkowie, placówki terenowe, działalność

2. Partia Młodoniemiecka [Jungdeutsche Partei] (1934-1939) (5 j.a.): organizacja, członkowie

3. Towarzystwo Rolnicze Polski Zachodniej [Westpolnische Landwirtschaftliche Gesellschaft] [1896] (1919-1939) (7 j.a.): członkowie, organizacja-placówki terenowe, działalność

4. Związek Chłopów Niemieckich [Deutscher Bauerverein] (1919-1923) (41 j.a.): organizacja-placówki terenowe, członkowie, uprawy, ceny płodów rolnych

5. Związek Rolniczy Okręgu Nadwiślańskiego [Landbund Weichselgau] 1919-1924) (10 j.a.): biuro i finanse, działalność zarządów powiatowych, statystyka właścicieli ziemi

6. Niemiecka Wspólnota Interesów [Deutsche Interessengemeinschaft] (1919-1923) (4 j.a.): członkowie, szkody wojenne (ankiety)

7. Ewangelicki Związek Robotników dla Bydgoszczy i okolic-Grupa Północna Bydgoszcz [Evangelischer Arbeiter-Verein für Bromberg und Umgegend-Gruppe Nord Bromberg] (1904-1916) (1 j.a.): protokółarz

8. Związek Urzędników Gminnych Prowincji Poznańskiej-Grupa Miejskowa w Bydgoszczy [Verband der Gemeindebeamten der Provinz Posen Ortsgruppe Bromberg] (1906-1907) (1 j.a.): pomoc społeczna (wdowy i sieroty po urzędnikach)

9. Komitet Notariuszy w Bydgoszczy [Der Ausschuss der Rechtsanwälte Bromberg] (1904-1917) (1 j.a.): okólniki, protokoły

10. **Związek Pomocników Kupieckich Narodowości Niemieckiej, Grupa Bydgoszcz** [Deutschnationaler Handlungsgehilfen Verband, Gruppe Bromberg] (1904-1916) (5 j.a.): członkowie, działalność
11. **Wspólnota Pracy Związków Urzędników Kupieckich w Wielkopolsce** [Arbeitsgemeinschaft kaufmännischer Angestelltenverbände Groß-Polen] (1921-1922) (1 j.a.): protokoły zebrań
12. **Związek Niemieckich Urzędników Kupieckich i Biurowych w Polsce** [Verband deutscher kaufmännischer und Büro-Angestellten in Polen, Bromberg] (1920-1923) (7 j.a.): członkowie, protokoły zebrań
13. **Związek Urzędniczek Handlowych i Biurowych, Grupa Miejsowa w Bydgoszczy** [Verband der weiblichen Handels - und Büroangestellten, Ortsgruppe Bromberg] (1918-1921) (8 j.a.): zebrania, umowy
14. **Centralny Związek Niemieckich Robotników i Robotnic w Bydgoszczy** [Zentralverband der Deutschen Arbeiter und Arbeiterinnen] (1921-1922) (1 j.a.): zebrania (uchwały), umowy, taryfy, robotnicy (spisy)
15. **Związek Niemieckich Rolników Pracodawców, pow. Wyrzysk** [Arbeitgeberverband der deutschen Landwirte des Kreises Wirsitz] (1919-1923) (3 j.a.): okólniki, umowy taryfowe, kontrakty, tabele płac
16. **Ojczyźniany Związek Kobiet w Grudziądzu** [Vaterländischer Frauenverein-Grudenz] (1901-1921) (17 j.a.): statuty, członkowie, finanse, protokoły posiedzeń
17. **Ojczyźniany Związek Kobiet w Radzyniu Chelm.** [Vaterländischer Frauenverein-Rehden] (1897-1919) (5 j.a.): statuty, członkowie, finanse, protokoły posiedzeń
18. **Kobiece Towarzystwo Dobroczynne** [Verein Frauenwohl Bromberg] (1904-1930) (2 j.a.): protokółarz, notatki M. Schnee
19. **Niemiecka Rada Kobiet w Bydgoszczy** [Deutscher Frauenrat Bromberg] (1919-1921) (1 j.a.): protokółarz
20. **Stowarzyszenie Niemieckich Związków Kobiet na Pomorzu Gdańskim** [Verband Deutscher Frauenvereine in Pommerellen] (1919-1923) (30 j.a.): protokoły, programy, sprawozdania, finanse, członkowie
21. **Niemiecki Związek Kobiet Bydgoszcz** [Deutscher Frauenbund Bromberg] (1922-1938) (5 j.a.): protokoły, wystawy, pomoc społeczna
22. **Towarzystwo Wojaków w Okolu i okolicy** [Krieger Verein Schleusenau und Umgegend] (1904-1917) (1 j.a.): protokółarz
23. **Towarzystwo Wojaków w Koronowie, pow. Bydgoszcz** [Krieger Verein zu Krone] (1884-1894) (1 j.a.): protokółarz

24. Związek Ewangelickiej Młodzieży Męskiej w Solcu Kuj., pow. Bydgoszcz [Junglingsverein Schulitz] (1930-1932) (1 j.a.): członkowie, teksty pieśni
25. Niemiecki Związek Dobroczynności w Polsce-Oddział w Bydgoszczy [Deutscher Wohlfahrtsbund Bromberg] (1920-1940) (31 j.a.): protokółarz, członkowie
26. Związek Wiarusów w Polsce, Okręg 1 - Pomorze Gdańskie, [Altfreundeverband in Polen, Gau 1-Pommerellen] (1920-1925) (1 j.a.): okólniki, umowy taryfowe, kontrakty, tabele płac
27. Ewangelicki Dom Starców w Bydgoszczy [Evangelischer Altersheim in Bromberg] (1935-1939) (1 j.a.): działalność (sprawozdania)
28. Towarzystwo Pedagogiczne w Bydgoszczy [Pädagogischer Verein in Bromberg] (1855-1924) (9 j.a.): protokoły, finanse (sprawozdania), współpraca z towarzystwami (korespondencja)
29. Towarzystwo dla Celów Wychowania i Nauczania w Bydgoszczy [Verein für Erziehung und Unterricht Bromberg] (1890-1904) (5 j.a.): statut, protokoły, finanse, działalność (sprawozdania)
30. Kasyno „Odpoczynek” Bydgoszcz [Kasinosgesellschaft „Erholung”] (1887-1927) (26 j.a.): członkowie (wykazy), finanse, działalność (sprawozdania)
31. Ogólnoniemieckie Towarzystwo Ochrony Języka Niemieckiego-Oddział w Bydgoszczy [Allgemeiner Deutscher Sprachverein-Zweigverein Bromberg] (1901-1915) (2 j.a.): protokoły, członkowie (spisy, korespondencja)
32. Niemiecki Związek Opieki nad Młodzieżą [Deutscher Verband für Jugendpflege Bromberg] (1912-1923) (3 ja.): zarząd (korespondencja)
33. Niemiecki Komitet Kulturalny w Bydgoszczy [Deutscher-Kultur-Ausschuss Bromberg] (1919-1922) (10 j.a.): programy, imprezy kulturalne (sprawozdania), notatki prasowe
34. Towarzystwo Oświatowe w Bydgoszczy [Verein für Bildungspflege-Bromberg] (1920-1922) (2 j.a.): szkoły ludowe (programy nauczania, sprawozdania, uczestnicy)
35. Związek Śpiewaczy Prowincji Poznańskiej-Związek Okręgowy w Bydgoszczy [Posener Provinzial Sängerbund - Gauverband Bromberg] (1904-1920) (4 j.a.): sprawozdania, protokoły, nuty
36. Nadwiślański Okręg Śpiewaczy w Grudziądzu [Weichselgau-Sängerbund Graudenz] (1898-1919) (1 j.a.): protokółarz
37. Męskie Towarzystwa Śpiewacze w Bydgoszczy [Männer-Gesangvereine-Bromberg] (1937) (1 j.a.): wykazy członków bydgoskich chórów
38. Męskie Towarzystwo Śpiewacze w Solcu Kuj., pow. Bydgoszcz [Männer Gesangverein-Schulitz] (1893-1923) (9 j.a.): statut, członkowie (spisy), finanse

- 39. Towarzystwo Upiększania Miasta Bydgoszczy [Verschönungs Verein zu Bromberg] (1837-1921) (4 j.a.):** pawilony przy śluzach w Bydgoszczy (budowa), szkółki drzewne
- 40. Związek Ewangelicki, Filia w Nakle [Evangelisches Bund, Zweigverein Nakel] (1906-1920) (1 j.a.):** sprawozdania
- 41. Niemieckie Towarzystwo Gimnastyczne-Okręg Górna Wisła Obszaru I Północ-Wschód [Deutscher Turnerschaft - Oberweichselgau des Kreises i Nordosten] (1909-1921) (2 j.a.):** protokółarz
- 42. Związek Wolnomularzy Niemieckich [Verein Deutscher Freimaurer] (1919-1920) (1 j.a.):** wykazy członków
- 43. Stowarzyszenie Sekretarzy Rejencji w Bydgoszczy [Verein der Regierungssekretäre zu Bromberg] (1909-1919) (1 j.a.):** członkowie
- 44. Centralny Związek Urzędników Prywatnych w Bydgoszczy [Zentral-Ausschuss der Privatangestellten] (1919-1921) (15 j.a.):** statuty, organizacja, posiedzenia i konferencje (protokoły), członkowie (wykazy, składki), działalność (sprawozdania, umowy)
- 45. Związek Urzędniczek Handlowych, Grupa Miejskowa w Bydgoszczy [Kaufmännischer Verband für weibliche Angestellte-Ortsgruppe Bromberg] (1917-1921) (3 j.a.):** walne zebrania i konferencje (protokoły), członkowie, finanse, sprawozdania
inwentarz książkowy